

Berlin varuje před směřováním pojmů. Zejména touha po sebeuplatnění může vést k tomu, že právě uplatnění a ocenění společností je ztotožněno se svobodou. V souvislosti s politickým hnutím – např. utlačované národnosti nebo třídy za politické osvobození – to pak může být příčinou vzniku despotických vlád, které jsou však osvobozenou skupinou považovány za uskutečnění svobody.

V této souvislosti se Berlin vrací k myšlence plurality cílů a ideálů a k potřebě kompromisů. Kritizuje myšlenku, že všechny pozitivní ideály jsou slučitelné a že na tomto základě lze vybudovat harmonickou společnost. Tvrdí, že i pozitivní cíle se spolu mohou dostat do rozporu, a že právě proto nelze žádnému z nich dávat absolutní přednost. Chceme-li vybudovat vyváženou společnost – a to je, jak se zdá, i Berlinovým cílem, – musíme z některých svých přání ustoupit. Z tohoto hlediska si Berlin daleko více cení negativní svobody.

Poslední, relativně krátký, esej z roku 1959 se jmenuje *John Stuart Mill a životní cíle*. Je věnován stému výročí vydání Millovy práce *O svobodě*. Berlin se v něm zabývá hlavními myšlenkami Millovy knihy a opět se soustřeďuje na problematiku plurality. Opírá se o Millovu kritiku názoru, že svobodu druhých lze omezit proto, že existuje jen jediná správná odpověď na otázku, jak se má žít. Poukazuje na to, že Millova kritika má své slabé stránky, ale na druhé straně vyplývá z nitra Millovy osobnosti. Podle Berlina Mill celým svým životem tuto myšlenku naplňoval. Zdůrazňuje zejména jeho toleranci, která je spojena s odporem proti tolerovaným názorům.

Tento Millův postoj vyplýval podle Berlina z jeho pojetí člověka, jímž se podstatně lišil od názorů 18. století, v jehož duchu byl svým otcem vychován. Mill odmítá myšlenku jednotné a neměnné lidské přirozenosti ve prospěch představy člověka jako nezavršené bytosti, která se neustále sama vytváří a mění. Na rozdíl od našeho století však neodhadl sílu iracionálních momentů lidské povahy.

Berlin Milla hodnotí jako nepřilíš originálního myslitele, ale přesto myslitele živého i dnes právě díky svému zaujetí a pochybnostem.

Berlinovy *Čtyři eseje o svobodě* spojuje téma svobody, které autor ohledává z různých stran a zorných úhlů. Vždy však do popředí vystupují dvě v jeho pojetí těsně spojená hlediska – morální a politické a vždy postupuje stejnou metodou – zkoumá důsledky, k jakým by v praxi došlo při uplatňování analyzovaných názorů. To odpovídá jeho empirickým východiskům a ta jej nakonec také vedou k tomu, že dává přednost těm řešením, která vedou k pluralismu, kompromisům a vyvážené, avšak nikoli konformní společnosti. Právě proto je pro jeho pojetí lidské činnosti důležitá svoboda a s ní těsně související odpovědnost.

Ivana Holzbachová

Mircea Eliade: *Kováři a alchymisté*, Praha: Argo 2000, 158 s.

Mircea Eliade (1907-1986), původem rumunský historik náboženství, filosof a spisovatel, se ve svých religionistických pracích zaměřuje na dějiny náboženského myšlení a fenomenologicko-hermeneutickou analýzu mýtů a symbolů. Eliade nechápe dějiny náboženství jako historickou disciplínu, ale jako totální, resp. kreativní hermeneutiku (srv. „History of Religions and a New Humanism“, *History of Religions*, 1961, 1, s. 1-8; „A New Humanism“, in *The Quest: History and Meaning in Religion*, Chicago and London: The University of Chicago Press 1969, s. 1-11). Kreativita Eliadovy verze hermeneutiky náboženství se přitom nezakládá pouze na tezi, že každá interpretace vytváří nové hodnoty, ale též na vědomí toho, že mnohem spíše utváří člověka samotného. Celkový charakter díla a zájem o soteriologii je nepřehlédnutelný ve zpracování témat jako je jóga, šamanismus, alchymie.

V práci *Kováři a alchymisté* (v českém přetlumočení Jindřicha Vacka) sleduje Eliade vývoj několika symbolů a mytologií, jejichž prostřednictvím si člověk uvědomoval vlastní autonomnost a „stále větší zodpovědnost vůči Hmotě“ (s. 127). Interpretaci alchymie jako posvátné vědy zaklá-

dá na uvědomění si odvěké spolupráce člověka s přírodou, na jeho úsilí přetvářet ji a pomáhat jí tvořit stále rychlejším tempem, snahou měnit modalitu hmoty. Domnívá se, že původ alchymie (z arab. termínu *alkimijá*, který je odvozen z řec. *chymeia* -mísení, kupení, zmnožování) lze spojovat již s pravěkou snahou *homo faber* vymanit se ze závislosti na plně autonomní přírodě a tuto závislost transformovat na vlastní svobodu a práci, která nahrazuje dílo času.

Částečně tomu napomohl „objev“ zemědělství, které je nejzjevnějším dokladem lidské touhy „urychlit“ růst hmoty, ale i snahy působit na ni. Čas nutný k jejímu zmnožení byl uspišen prací („posvátnou prací“) člověka, která stojí na místě přirozeného plynutí času. Platí to však i o přírodě neživé; sama tenduje k tomu nabýt dokonalosti, přetvořit svou vlastní (nerostnou) hmotu v drahocenný kov – zlato, který se ve většině kultur stal symbolem nesmrtnosti. Děje se tomu tak v nitru Země, slujích, dolech, ale i řekách, atd. – v místech, se kterými jsou spojeny gynekomorfologické představy „zrození“ rud. Jsou přirovnávány k děloze Země – Matky. Stejně jako embryo „roste“ v těle matky, rudy „rostou“ v nitru Země, přeměňují se a transformují, a měly-li by dostatek času, proměnily by se v kov nejednodušší. Dobývání rud, lépe řečeno metalurgie sama o sobě, je v kulturních dějinách mnoha etnik spojena se „sexuálně-porodnickou“ povahou.

Kovář svou činností přetváří rudy a zpracovává je v železo, jež si dlouho uchovávalo posvátný význam dodnes doložitelný v mnoha mýtech, rituálech a symbolech přírodních národů. Jeho zpracování hmoty pomocí práce s ohněm ho řadí mezi tzv. „pány ohně“, ke kterým Mírcea Eliade počítá i medicinmana, kouzelníka, šamana, hrnčíře a alchymistu. Úcta (mnohdy až posvátná) vztahující se k těmto osobám spočívala v jejich ovládnutí nejzjevnějšího prostředku transformace – ohně. Autor se věnuje čínské a indické verzi alchymie, ve které se oheň zvnitřňuje do podoby „vnitřního ohně“, světla nebo tepla. Většina alchymických procesů se tak odehrávala přímo na adeptově těle, kdy „zdokonalovatelnost“ a přeměna kovů ve skutečnosti odpovídají zdokonalování a přeměně člověka“ (s. 91).

Alchymie se na základě tradičních kosmologických principů opírala nejen o víru v transmutaci hmoty (Kámen filosofů), ale zvláště o víru v soteriologickou hodnotu úkonů prováděných za účelem odstranění podmíněnosti vlastní existence a dosažení absolutní svobody (*Elixir Vitae*).

Hlavní činností alchymistů bylo „utrpení“, „smrt“ a „sňatek“ substancí, kdy se snažili „zdokonalit“ hmotu a urychlit tak časový rytmus „živých“ nerostných látek. Kámen filosofů (*Lapis Philosophorum*) je Eliadem přestaven jako substance umožňující jakoukoliv jinou substancí „transmutovat“ do stavu dokonalosti. Kámen tak zrušil časový interval dělící současný stav „nedokonalého“ („syrového“) kovu od jeho stavu konečného (kdy se má stát zlatem). „Kámen tuto proměnu prováděl skoro okamžitě – zaujímal místo Času“ (s. 58).

Stvoření této substance však bylo podmíněno iniciační smrtí adepta – alchymisty. V interpretaci rumunského badatele totiž vytvoření něčeho nového, zrození, stvoření duchovního rázu, má vždy týž vzor – kosmogonii (s. 116nn). Iniciační smrt měla každého vrátit *ad originem* do prvotního, zárodečného stavu hmoty, znamenala zrušení „Stvoření a Historie“ (s. 116), osvobození člověka ode všech neúspěchů a „hříchů“. Hledači *prima materia* (prvotní, základní substance – Kamene) se tak na svém vlastním těle pokoušeli o návrat substancí do prekosmologického stavu, totiž sami se měli proměnit v Kámen filosofů (s. 117). Západní alchymista stejně jako jeho kolega indický nebo čínský ve své laboratoři působil na sebe sama, na vlastní život psychofyziologický i na vlastní zkušenost mravní a duchovní. Eliade reflektuje, že „neznáme přesnou povahu stěžejní zkušenosti, kterou pro alchymistu znamenalo nabytí Kamene filosofů nebo Elixíru“ (s. 117). Přiklání se k názoru, že určení povahy jak *prima materia*, tak Kamene filosofů se vždy vymykalo jakékoliv definici, stejně i stanovení počátku a konce alchymického díla.

Elixir, s nímž se Západ seznámil prostřednictvím arabských autorů a který nahradil mýtus o zázračné bylině nebo o nápoji nesmrtnosti, byl v evropském prostředí vnímán jako synonymum alchymického díla či samotného Kamene filosofů. Doplnoval a završoval dílo přírody (s. 122).

Knihu *Kováři a alchymisté* můžeme vnímat jako užitečný příspěvek ke studiu dějin alchymie, ale pro své filosofické „zázemí“ též jako filosofickou práci zabývající se časem a časovostí ve

vztahu k člověku. Mircea Eliade na mnoha místech zdůrazňuje, že všechny pokusy, ve kterých lidé zasahují do vesmírného časového rytmu, se vyznačují jedním společným rysem: člověk na sebe bere zodpovědnost za změny v přírodě, zastupuje vlastně čas. „Metalurg a zejména alchymista doufali, že během několika týdnů završí 'Zráni' v hlubinách země, které by vyžadovalo celá tisíciletí či eóny“ (s. 127). Tím, že se příroda vymaní ze zákona času, se tento úděl přenesl na adepta, který tak dosahuje vysvobození z koloběhu života a přírodního dění. Alchymická „transmutace“ tak byla dle Eliadeho završením „programově“ přetvářející činnosti *homo faber*, vyvrcholením víry v možnost měnit přírodu lidskou prací.

Období renesance a reformace znamenalo pro alchymii na Západě postupnou exoterizaci, která se projevila ve snaze reformovat všechny náboženské, společenské a kulturní instituce. Renovaci spojenou se soteriologickým mýtem o zdokonalování a posléze i vykoupení přírody, čili základní alchymistickou ideu, Eliade spojuje s „patetickým programem industriálních společností, které snily o totální 'transmutaci' Přírody, o její přeměně v 'energii'. Právě v 19. století, kdy dominují fyzika a chemie a dochází k mohutnému rozvoji průmyslu, člověk ve svých vztazích s Přírodou zaujímá místo Času“ (s. 133). Z hlediska této interpretace alchymisté, kteří toužili zaujmout místo času (tj. nahradit jej), „předjímali to nejpodstatnější z ideologie moderní doby“ (s. 133). Dědictví alchymistických snů se tak projevuje v dílech H. Balzaca, V. Huga, naturalistů, ale i v „systémech kapitalistické, liberální a marxistické politické ekonomie, v 'sekularizovaných teologiích' materialismu, pozitivismu, nekonečného pokroku a vůbec všude, kde se staví na odívání víry v neomezené možnosti (člověka typu) *homo faber*, všude, kde je patrný eschatologický význam práce, techniky, vědeckého využívání přírody“ (s. 133).

Autor vidí moderního člověka jako toho, kdo svými průmyslovými projekty, urychlováním „růstu“, vědou desakralizující a přetvářející přírodu, svou schopností tvořit a pracovat nahradil čas. V tom je jeho „tragická velikost“ (s. 135). Úvahy vztahující se k této skutečnosti podtrhují Eliadovu názorovou ahistoričnost. Kritizuje jednostrannost „uskutečnění“ alchymistických snů v současnosti, smíření se s tím, že lidé jsou „dítěm času“, jehož údělem je historičnost – bytí v čase. Toto „vládnutí“ časem je však vykoupeno lidskou prací, která nabyla profánního charakteru. „V podstatě lze říci, že člověk moderních společností v pravém slova smyslu převzal úlohu Času, že se vysiluje prací, kterou místo Času koná, že se stal bytostí výlučně časovou“ (s. 135). Výsledkem tohoto procesu, kdy čas je vnímán jako prázdný a nevratný, je pocit marnosti lidské existence. Jsou to pouze hry, představy, vášně, mýty, zábavy, sny a hlavně náboženství, které dle M. Eliadeho odolávají tomuto tragickému vědomí.

Rumunský badatel v knížce *Kováři a alchymisté* nastínil svou představu vzniku „krize“ moderních společností spojenou s uskutečněním představ a snů alchymistů pouze za cenu zřeknutí se jejich původních významů. Autorova ahistoričnost je mírněna tvrzením, že s časovostí se lze smířit, „pokud dospějeme k správnějšímu pojetí Času“ (s. 136). Co však znamená „správnější pojetí času“ se čtenáři v této knize nedozví, respektive nedozví se to „pouze“ z ní. Odpovědí na ni je totiž celá „soteriologická“ tendence Eliadova díla. Představy, sny, mýty, náboženství tu vystupují jako techniky umožňující „návrat“ a vymanění se z „vpádu“ času do světa, zpět do pravého času a pravého bytí.

V Eliadově kreativní hermeneutice je alchymie zjevně soteriologickou technikou. Kniha *Kováři a alchymisté* tak nevybočuje z filosofické základny celého autorova díla, je napsána se stejnou ideou. Ocenit je však třeba netradiční srovnání původních alchymistických myšlenek s charakterem moderních společností a moderní vědy. Jejich rozbor, který je doplněn o originální historicko-filosofickou kritiku, představuje Mirceu Eliadeho nejen jako historika náboženství, ale též jako významného myslitele a filosofa.